

Radnai Dániel Szabolcs

Nemzet, tudomány, turizmus

A magyar tenger szókapcsolat jelentésárnyalatai a 19. század közepétől 1920-ig

A 18. században keletkezett, s ma is használatos *magyar tenger* szókapcsolat jelentéskomplexuma, a benne foglalt reprezentációk természete és a kifejezés társadalmi használata sok-sok változáson esett át a 19. és 20. század során. A latin *Mare Hungaricum* mintájára magyar nyelven adathatóan elsőként Kazinczy Ferenc által használt szemantikai alakzat, a tulajdonnevet köznévvé helyettesítő *magyar tenger* antonomázia a 18. század utolsó harmadától kezdve többféle jelentésréteget hordozott.¹ A statisztikai, népismei munkákban, földrajzi leírásokban a legnagyobb kiterjedésű magyarországi tavat jellemezve a roppant víztömeg érzékeltetésére szolgált; a klasszikus századforduló költészeti szövegeiben (Balatonfüred és Keszthely szerepét kiemelve) a Balaton mint kultúrtáj kapcsolódott össze a csiszoltság-csinosodás felvilágosult diskurzusával, s e jelentésárnyalatra épült rá az 1840-es években a *magyar tenger* szókapcsolat erőteljesen nacionalista jelentésárnyalata a reformkor alkotmányjogi programjának és látványos társadalmi-kulturális-gazdasági változásainak kontextusában (többek között Kossuth Lajos, gróf Széchenyi István értekezéseiben és a költő Garay János munkáiban).² E tanulmányban azt mutatom be néhány jellemző tendencia felvázolásával, hogy milyen meghatározó kontextusai voltak a *magyar tenger* szókapcsolat társadalmi használatának az 1848–49-es eseményeket követő évtizedekben, s milyen szempontból változott a kifejezés metaforikus, szimbolikus tartalma 1920-ig bezárólag – abban a hét évtizedben, mely periódus döntőnek bizonyult a balatoni turizmus kiépülése és a Balaton-térség kulturális átalakulása szempontjából.³ Az említett, igen tág időkeret lehetetlenné teszi, hogy a fogalom előfordulásainak teljességre törekvő történeti elemzését adjam; céloom az, hogy a század második felének tendenciáit néhány beszédes, reprezentatív értékű szöveghely (irodalmi, publicisztikai és kisebb részben tudományos igényű írások) vizsgálatával mutassam be, a *magyar tenger* formula és a balatoni fürdő-kultúra viszonylatában.

Schleicher Vera Balaton-monográfiájának igen árnyalt korszakolásából tudjuk, hogy társadalomtörténeti szempontból a forradalom és szabadságharc nem jelentett igazán lényeges cezúrát a balatoni turizmus alakulástörténetében,⁴ a *magyar tenger* szókapcsolat használatára nézvést viszont – politikai eszmetörténeti aspektusból – jogosan értékelhetjük egyfajta törésként a korábbi fejleményekhez képest. A kifejezésnek ezt követően is egyértelműen megmaradt a nacionalista jelentéstartalma, mely a Balaton-vidék nemzeti jellegére utalt,

¹ A szókapcsolatot a szakirodalom egy része (a kifejezés poétikai dimenzióinak ismeretében némi joggal) metaforának nevezi. Történetéről lásd: RÁCZ János: *A „magyar tenger” metafora*, Magyar Nyelv 2013/4, 448–451; KOVÁCS Krisztina: *„magyar tenger” – egy metafora története* = FÁBRI Anna–ÁCS Anna (Szerk.): *Jer, nézd a Balatont – Reformkori művelődéstörténeti szemináriumok és konferenciák*. Badacsony, 1999–2002, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém, 2007, 7–20.

² A szókapcsolat használatátörténetének 1775 és 1848–49 közötti tendenciáiról korábban már értekeztem: RADNAI Dániel Szabolcs, *Reprezentációk a Balaton körül – a ’magyar tenger’ jelentésárnyalatai 1775-től a 19. század közepéig* = FARKAS Vendel–KAZSIMÉR Soma Balázs–SINKA Andor (Szerk.): *Adsumus XVIII. Tanulmányok a XX. Eötvös Konferencia előadásaiból*, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2021, 95–107.

³ A korszak általános társadalomtörténeti tendenciáinak kitűnő kultúrantropológiai elemzését adják Schleicher Vera írásai. Lásd: SCHLEICHER Vera: *Kéjpart, lidősítés és velencei est a Magyar Tengeren – Minták és hatások a balatoni fürdő-kultúra fejlesztésében* = S. PERÉMI Ágota (Szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 27.*, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 2012, 147–164; Uő., *Kultúrfürdő. Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között*, L’Harmattan, Budapest, 2018, 68–84.

⁴ SCHLEICHER: *Kultúrfürdő...*, I. m., 68–72.

ugyanakkor hiányzott mögüle az a liberális érzelmű politikai vízió, amely a magyar társadalom radikális átalakításának ígéretét hordozta az 1840-es években. Ahogy Schleicher írja, „a reformkori ellenzék s vele az élénk politikai légkör hiánya a szabadságharc után más színezetet adott a »legmagyarabb helyként« definiált Füred fürdőnek.” S bár Világos után „a közbeszédben és a közgondolkodásban tovább éltek a romantikus Balaton-elképzelések, újra és újra fellángolt a Kisfaludy-kultusz, és 1851-ben újra, változatlan formában adták ki a néhány évvel korábban készült Szerelmey-féle Balaton-albumot”⁵ – a Balatonnal kapcsolatos domináns nyelvi reprezentációk beszédfeltételei jócskán megváltoztak.

A Balatonnal kapcsolatos társadalmi párbeszéd témáiból, irányjaiból, dinamikájából kiindulva az látható, hogy a *magyar tenger* szókapcsolat használatának három meghatározó kontextusa volt a 19. század második felében: egy *földrajzi, tudományos* (1), egy *irodalmias romantikus-nacionalista* (2), valamint egy erőteljesen *turisztikai érdekeltségű* (3) diskurzus. E három, kissé általánosítóan meghatározott kontextus persze nem különült el egymástól élesen. A Balatont geográfiai szempontból vizsgáló szövegeknek éppúgy voltak például gazdasági aspektusai, mint a vidék nemzeti jellegét hangsúlyozó irodalmi tájleírásoknak, útirajzoknak vagy a fokozatosan kiszélesedő Balaton-melléki fürdőturizmust népszerűsítő bedekkerkiadványoknak. Ehhez hasonlóan: a század utolsó két évtizedében megfogalmazódó „Balaton-kultusz” előmozdítói között éppúgy találunk lelkes természettudósokat (Lóczy Lajos, Herman Ottó, gróf Szaplanczay Manó, Cholnoky Jenő), mint a balatoni tájat romantikus-nosztalgikus fényben ábrázoló irodalmárokat (Jókai Mór, Roboz István, Endrődi Sándor, Sziklay János, Eötvös Károly), nem csupán a tó turisztikai hasznosításában érdekelt vállalkozókat és nyaralóközönséget. Mindazonáltal a fenti három meghatározó diskurzus elkülönítése azért indokolt, mert segít megvilágítani a *magyar tenger* kifejezés finom jelentésárnyalatait és -módosulatait.

A *magyar tengert* földrajzi megnevezésként használó szövegek – a balatoni gőzhajózást, a part menti mocsarak lecsapolását vagy épp a környékbeli társadalmi élet eseményeit tárgyaló írások – jócskán támaszkodtak arra a jóval korábbi gyakorlatra, hogy a kifejezést egész egyszerűen és magától értetődő módon a Balaton szinonimájaként alkalmazzák. Az efféle leírásokra jó példa Fényes Elek országstatisztikus, geográfus 1851-es helynévszótárának Badacsony-Tomaj szócikke: „A szőlőhegy [a Badacsony] egészen gömbölyű, s gyönyörű szőlőkkel, mulatóházakkal, erdőkkel öveztetvén körül, kevélyen tekint le a magyar tengerre, a Balatonra.”⁶ Vagy az *Ismerettár, a magyar nép számára* című kiadvány 1858-ban kiadott első kötetének Balatonról szóló összefoglalása, mely rögtön így kezdődik: „Balaton, e kis magyar tenger Veszprém, Somogy és Zala megyék közt, tizenkét mérföldnyi hosszúságban s Tihanynál csak 400 ölnyi, különben 1–2 mfdnyi szélességben 6–24 ölnyi mélységben terjed el.”⁷ Illetve a magyar nyelvű folyóiratadatbázisokban történő kulcsszavas kereséssel az is nyilvánvalóvá válik, hogy a kifejezés ilyen, helyettesítő jellegű használata igen nagy mértékben elterjedt a század második felében.⁸ Két történeti

⁵ *Uo.*, 70–71.

⁶ FÉNYES Elek: *Badacsony-Tomaj* = *Uő.*, *Magyarország geographiai szótára*, kiadta Fényes Elek, Pest, 1851, Arcanum Digitális Tudománytár, www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ValyiFeny-es-orszagleirasok-81A15/feny-es-elek-magyarorszag-geographiai-szotara-84F88/t-878A2/badacsony-tomaj-87A05/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPXC0tPTllfVmFseWIGZW55ZXNfODFBMTUiXX0sICJxdWVyeSI6ICJtYWd5YXlGdGVuZ2VYIn0.

⁷ *Balaton = Ismerettár, a magyar nép számára*, I. kötet (A – Besztercebánya), Emich Gusztáv, Pest, 1858, 616.

⁸ Az Arcanum adatbázisában (2022. február) az 1840 és 1859 közötti időszakra nézve 61 előfordulását találjuk a kifejezésnek a Balaton vonatkozásában, de ez a szám – nem függetlenül a magyar sajtótermékek megszorításától – 1860 és 1879 között már 127, 1880 és 1899 között 632, 1900 és 1919 pedig 1267. S a kifejezés gyakorisága az 1920 utáni időszakban is tovább nő. Lásd: adt.arcanum.com/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYWd5YXlGdGVuZ2VYIGJhbGF0b24iLCAic29ydCI6ICJlQVRFRIn0&per_page=20.

érdekességre hívnám fel a figyelmet az alakzat effajta, leíró használatával kapcsolatban. Egyfelől – a századeleji földrajzi, statisztikai munkák megkérdőjelezhető érvényű benyomásaira alapozva – még a 19. század második felében is élénken él a köztudatban két népszerű földtani elképzelés a tóval kapcsolatban. Az egyik, miszerint a Balaton, számos tulajdonsága (hullámozás, porzós part, élővilág) miatt, valóban tengervíz lehet, és a földfelszín alatt valami módon érintkezik a Földközi-tengerrel,⁹ illetve a másik, amely abból indult ki, hogy a tó egy harmadkori hatalmas belvíz maradványa volna. Ez utóbbi téziseket a természettudományos kutatásnak csupán a század végére sikerült megdöntenie,¹⁰ ugyanakkor a *magyar tenger* kifejezés sokáig magán viselte ennek az elképzelésnek az emlékét. (Beszédes, hogy az efféle tévhiteket az egzakt tudományosság jegyében eloszlatni célzó kutatók, a Magyar Földrajzi Társaság Balaton Bizottságának munkatársai is előszeretettel használták munkáikban a *magyar tenger* kifejezést.)¹¹ A másik történelmi meghatározottság, amire utalni érdemes, hogy a *magyar tenger* szókapcsolatot már a tárgyalt korszakot megelőző időszakról fogva a Balaton mellett egy másik tájegységre is alkalmazták: az Adriai-tengerrel érintkező Fiumét nevezték így (erre utal a Kossuth Lajostól származó „tengerhez, magyar!” reformkori gondolata is). Mindkét esetben egyértelmű a megnevezés nacionalizáló vetülete, ugyanakkor míg a tengerparti város, Fiume esetében ennek leíró, közigazgatási tartalma is volt, a Balaton esetében eredendően egy (nemzeti tartalmú) metaforikus jelentésátvitel határozta meg a kifejezés használatát. Mivel azonban Fiumét 1848-ban (Jelačić nevében) Josip Bunjevac elfoglalta, s a kikötőváros időlegesen (1868-ig) Horvátország része lett, a század közepén a *magyar tenger* kifejezés használata egyszer már leszűkül a Balaton (metaforikus) megnevezésére, azt tudatosítva, hogy egyetlen tengerként felfogható, elgondolható nagy kiterjedésű vízterülete maradt az országnak. Ezt tükrözi a *Pesti Napló* 1850. június 14-i cikke, amely az 1846-ban indult balatoni gőzhajózást mint elsőrendűen hazafias törekvést mutatja be: „A vidék, mellyen a szép Balaton, e – *most már egyedüli* – magyar tenger, kékes hullámait szétteríti, a haza legszebbéinek egyike; partjain a lakosok, majd kivétel nélkül, tősgyökeres magyar faj. Ide hatni az iparnak művelődést terjesztő vállalatival, a legnemesb feladatok egyike, melly a hazafi keblét azon édes öntudattal jutalmazza, hogy áldozatfillérei a célok legszentebbekének elérésére lőnek letéve.”¹² (Ez a fajta jelentésszűkülés tér vissza – jóval tragizálóbb retorikával – a trianoni döntést követően a Balatonról szóló nyilvános diskurzusban.)

⁹ Lásd: „Tszudálatos tulajdonságú ez a' mi tavunk. Még az olly tsendes, és szél nélkül való időben is, de mikor a' fa levél sem mozdúl meg, megzöldül Somogy felől, és egyszer nagy zuhogással jelen van a' nagy tói háború, tolván maga előtt a' fehér habokat, melly jelenést a' lakosok Vésznek neveznek. Mi okozza ezt? nehéz kimagyarázni. Némellyek következtetik a' Balatonnak tengerrel való földalatti öszveköttetéséből, úgy okoskodván, hogy a' tenger vize megmozdúlván, megmozgatja a' tónak vele öszveköttetésben lévő vizét is, és abból akarják ez állítást hitelesíteni, hogy egyedül e' tóban találattik, a' garda [...], melly a' héringnek faja. Akár hogy légyen a' dolog, annyi bizonyos: hogy a' Balatonnak illy megzúdúlását rövid időre szélveszes égi háború követi.” OLÁH János: *Balaton mellyéki tudósítások barátságos Levelekben*, Tudományos Gyűjtemény 1834/III, 92.

¹⁰ Lásd: DR. ENTZ Géza (Szerk.): *A Balaton faunája*, A Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága, Budapest, 1897, XVIII; LÓCZY Lajos: *A Balaton földrajzi és társadalmi állapotának leírása*, Hornyánszky Viktor M. Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1921, 12.

¹¹ Lásd: „A mohállatok, a melyek eddigelé a Balatonból egészen ismeretlenek voltak, littorális faunájának fontos kiegészítői. [...] Tenyészésüket, termőhelyeiket [...] itt is a hullámok nagyban befolyásolják, a melyek mint ismeretes — a vizet felkavarva e »magyar tenger« egész hosszában megindulnak és a somogyi partokon végződnek.” *A Balaton faunája...*, I. m., 127; „Amennyire egyhangú és fajokban szegény a Balaton vízi növényzete, olyan nagy egyéni és fajsokasággal népesíti be az állatvilág a »Magyar tengert«.” Lóczy, I. m., 106. „Az az ötven község, a melynek népét e könyvben ismertettjük, első sorban és főként a Balaton révén került össze e munkában. Mindegyiknek része van a magyar tenger tükreben s így a nép mindegyikben foglalkozott a halászattal.” JANKÓ János: *A Balaton-melléki lakosság földrajza*, Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága, Budapest, 1902, 302.

¹² [Szerző Nélkül]: *Balaton gőzhajózás*, Pesti Napló 1850. június 14. Kiemelés tőlem – R. D. Sz.

A *Pesti Napló* cikke már el is vezet a második jellegzetes diskurzus, a Balatont nemzeties patinával felruházó, igen gyakran a reformkori Füred emlékezetéből és a tájjal kapcsolatos irodalmi hagyományból építkező szövegtípusokhoz. E diskurzusnak irodalomtörténeti szempontból is reprezentatív példája Jókai Mór *A magyar Tempevölgy* című útirajza, amely a *Vasárnapi Ujság* hasábjain jelent meg folytatásokban 1858 áprilisa és júniusa között, a szerző által készített rajzok alapján készült metszetekkel illusztrálva.¹³ Jókai útleírása a Balaton-felvidék regényes tájain vezet keresztül az olvasót,¹⁴ összegyűjtve a vidék szélesebb érdeklődésre számot tartó történelmi emlékeit és irodalmi vonatkozásait. Jókai írásában a *magyar tenger* szókapcsolat elsőként a tóvíz gyógyhatásai kapcsán bukkan fel két alkalommal, kicsinyítőjelzős alakban, ugyanakkor a *magyar* jelző nélkül („*hogyan e kis tenger partján, melly maga is csupa ásványforrásoknak köszöni lételetét, a meder közelében gazdag savanyuvízforrás buzog*”; illetve „*a kis tenger langyos vize tán még régi nymphájától örökölte csodálatos vonzerejét*”),¹⁵ ugyanakkor az útirajz egésze számos példával szolgál a tájegység nemzetiesítését célzó gesztusokra. Mindezt a szöveg zárlatában felbukkanó *kis hazai tenger* változat használata is mutatja: „*Estére ismét előttünk áll a kis hazai tenger; ismét Füreden vagyunk; és azt mondjuk, hogy haza jöttünk; mert ott mindenki olyan otthon érzi magát.*”¹⁶ Amellett, hogy az útirajznak önmagában a címe is (mint a Balaton-felvidéket az idealisztikus görög tájésménnyel összekapcsoló toposz) beépült a Balatonról-kultusz frazeológiájába,¹⁷ Jókai voltaképp előfutára, kezdeményezője volt egy olyan diskurzusnak, amely a tájan értett Balaton-vidék történeti emlékeire és irodalmi hagyományaira alapozva igyekezett megteremteni egy még nem létező turizmustáj vízióját. Mint Szajbély Mihály kifejti a témáról szóló tanulmányában, Jókai esetében a helyi emlékezet színrevitele (a tihanyi apátság meglátogatása, Kisfaludy Sándor sírjának felkutatása, a keszthelyi könyvtár körbejárása stb.) nem a múltban való céltalan merengést szolgálja: *A magyar Tempevölgy* a múltjából merítkező nemzet gondolatát érvényesítve mint szövegekből felépülő irodalmi tájat s mint emlékezhelyet látta a Balaton vidékét.¹⁸ Túl azon, hogy Jókai egyéb munkáiban is megjelenítette a Balatont – *Az arany ember* (1872) című híres regényében vagy például *A Balaton völgyénei* (1875) című novellájában – a *magyar tenger* szókapcsolatot is föllehetjük más írásaiban. Az 1880-ban megjelent *Asszonyt kísér – Istent kísért* című regényében is feltűnik a kifejezés, jóllehet, itt már némi humoros-ironikus éllel („*Gyönyörű látvány is az: ez a magyar tenger, ahogy a szittyá büszkeség nevezi*”),¹⁹ illetve az a fajta optimista, „*jövőorientált múltkonstruálás*”,²⁰ mely az 1858-as útirajzot jellemezte, kétségkívül hiányzik belőle.²¹

¹³ JÓKAI MÓR: *A magyar Tempevölgy* = Uő., *Cikkek és beszédek 5 (1850–1860)*, II. rész, s. a. r. H. Törő Gyöngyi, Bp., Akadémiai, 1968, 54–70. Jegyzetek: 491–499.

¹⁴ A szöveg önéletrajzi elbeszélője Pest felől kocsin érkezik Füredre, a gyógyhely bemutatása után Tihany leírása következik. Ezután a Kisfaludy Gőzörsön tett hajókirándulás keretében kapunk képet a felvidék tanúhegyeiről – Csobánc, Szent Mihály-hegy, Badacsony – majd Keszthelyről, ahonnan az utazó Sümeg felé veszi az irányt. Végül, Szigligeten keresztül, Csobáncot is útba ejtve tér vissza Füredre, szekérháton.

¹⁵ JÓKAI: *A magyar Tempevölgy... I. m.*, 60, 61. Kiemelés tőlem – R. D. Sz.

¹⁶ Uő., 70. Kiemelés az eredetiben.

¹⁷ Lásd: BÉKEFI ELEK: *Séta a magyar Tempe-völgyben*, Turisták Lapja 1894/6–9, 107–118.

¹⁸ SZAJBÉLY MIHÁLY: *Álom Otthon Államról: A Magyar Tempe völgyévé rajzolt Balaton* = HANSÁGI ÁGNES–HERMANN ZOLTÁN (Szerk.): „*Mester Jókai*”: *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*, Ráció, Budapest, 2005, 87–104. Hasonló következtetésre jut a szöveget elemezve (Kisfaludy Sándor sírhelyének meglátogatásának gesztusa kapcsán): Hansági Ágnes, *Irodalmi kommunikáció és műfajosság: A Jókai-próza narrációs eljárása a romantikától a korai modernségig*, akadémiai doktori értekezés, 2019, real-d.mtak.hu/1225/7/dc_1641_19_doktori_mu.pdf, 73–74.

¹⁹ JÓKAI MÓR: *Asszonyt kísér – Istent kísért; Péter páter*, s. a. r. Téglás Tivadar, Akadémiai, Budapest, 1973, 96.

²⁰ A fogalomról lásd: SZAJBÉLY MIHÁLY: *A nemzeti narratíva szerepe az irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Universitas, Budapest, 2005, 89–98.

²¹ A Balaton *magyar tenger*ként való megnevezésének efféle ironikus színben való feltüntetése egyszerre következik a regényszüzséből, melynek ez az epizódja egy kissé nevetető, biedermeier családi utazást mutat be,

A Jókai-útirajzban esztétikailag is igényesen kimunkált Balaton-vízió, a táj kulturális emlékezetére épülő irodalmias, nacionalizáló vonulat a szépirodalom és publicisztika területén leginkább Vas Gereben és később, a századfordulón Eötvös Károly személyében talált követőkre. Ugyanakkor a századeleji-reformkori Balaton irodalmi remiszcenciái beépültek a térséget népszerűsítő turisztikai kiadványok beszédmódjába is, hiszen a korai útikönyvek gyakorta éltek (a hiányos idegenforgalmi infrastruktúrát egyensúlyozandó) a turisztikai táj nacionalizálásával (illetve a nemzeti identitás élményszerűsítésével).²² Jókai, mint a Balatont is megörökítő írófejedelem, mint a balatoni gőzhajózást és gyógyturizmust szorgalmazó értelmiségi és nem utolsósorban mint hosszú ideig füredi villatulajdonos, szerepet kapott a század nyolcvanas éveiben kibontakozó Balaton-kultuszban is: az 1882-ben alakult (egyébként rövid életű) Balaton-egylet őt választotta irodalmi szakosztálya elnökéül.²³

Mindazonáltal, ha a Balaton-környéki fürdőkultúra fejlődésére vetünk egy pillantást – a déli vasút (1861) és a Sió-zsilip (1863) megépülésének szimbolikus pillanatain túl az egymást követő fürdőtelep-alapításokat²⁴ is számba véve – a *magyar tenger* szókapcsolat használatát a század második felében, s erőteljesen annak utolsó harmadában a Balaton turizmustájjá formálódása határozta meg.²⁵ Míg a 18. század végén és a 19. század elején a füredi „Savanyúvíz” fürdő a monarchia korának tradicionálisabb, jellegzetes fürdőéletébe illeszkedett (a Balaton partján egyeduralmuként), a 1860-as évektől megkezdődő fejlesztések és a tavi (hidegvízi) fürdőzés lassú elterjedése fokozatosan átformálták a Balaton-térség arculatát. A 19. század folyamán a tavi fürdőzés, éppúgy, mint a tengerparti üdülés megjelenése újszerű jelenség volt,²⁶ így aztán a balatoni turizmus kiépülését is a társadalmi modernizáció egyik sajátos példaként foghatjuk fel, mely a rendi és polgári normák, mentalitások találkozásának, ütközésének vált színterévé.²⁷

A *magyar tenger* szókapcsolat használatára nézvést meghatározó kontextusnak tekinthető, hogy a század második felében a magyarországi fürdőhelyeket a külföldi (főképp osztrák és csehországi) üdülőhelyekkel szemben népszerűsíteni kívánó propaganda egyfajta szubsztitúciós logikára épült: arra az elképzelésre, hogy az eltérő gyógyhatású neves külföldi fürdők balneológiai tulajdonságaikat illetően, valamint összhatásukban, élményükben remekül

illetve abból is, hogy két évtized múltán Jókai sem látta olyannyira optimistán Magyarország jövőjét (s általában a társadalmi modernizációt), mint az 1850-es években. Világszemléletének átalakulására – számos érett regénye mellett – épp az *Asszonyt kísér – Istent kísért* története is példa. Lásd még: SZAJBÉLY: *Álom Otthon Államról...*, I. m.

²² Ez utóbbira kitűnő példa Jalsovits Aladár, bencés rendű szerzetes és tanár 1878-as füredi útikönyve: *A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei*, Budapest, 1878. A kötetet a 19. századi balatoni útikönyvek nemzeti aspektusai kapcsán elemeztem: RADNAI Dániel Szabolcs: „Ennél kellemetesebb vidék nem csak hazánkban, de egész Európában sincsen” – *A földrajzi tér nemzetiesítése 19. századi Balaton-útikönyvekben* = KÖMÜVES Dániel (Szerk.): *Annona Nova XI.*, PTE BTK Kerényi Károly Szakkollégium, Pécs, 2020, 47–64. www.academia.edu/44775926/Annona_Nova_XI.

²³ *A Balaton-egylet tagjainak névsora*, [1882]. A dokumentum a keszthelyi Festetics Kastélymúzeum könyvtárában található BAL65 jelzettel.

²⁴ Siófok, 1866; Almádi, 1869; Keresztúr, 1880; Boglár, 1885; Lelle, 1892; Fonyód, Bélételep, 1894; Kenese, Földvár, Alsóörs, Szemes, Kiliti, Szentgyörgy, 1895; Révfülöp, Berény, 1899. Lásd: SCHLEICHER: *Kultúrfürdő...*, I. m., 367–372, 382–383.

²⁵ Itt érdemes utalni arra, hogy a balatoni-környéki turizmus fellendítését még egy kényszerű külső tényező is gerjesztette: az 1870-es évek közepétől a filoxéra (azaz a szőlőgyökér-tetű) hazai elterjedése következtében a magyarországi kötött talajra települt szőlőterületek csaknem fele kipszult. Emiatt a Balaton-térségben szőlőtermesztésből élő lakosság egy jelentős része az Amerikába történő kivándorlás, illetve a kiépülő fürdőturizmusban való munkavállalás mellett döntött. Ezt a munkaerőpiaci átrendeződést pedig a balatoni turizmust népszerűsítő propaganda is meglovagolta. A témáról lásd: BECK Tibor: *A filoxéravész Magyarországon*, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2005, 43–44, 71–77, 122–125.

²⁶ Lásd: KÓSA László: *Fürdőélet a monarchiában*, Holnap, Budapest, 1999, 46–56.

²⁷ Minderről Balatonfüred vonatkozásában összefoglalóan lásd Katona Csaba legújabb tanulmányát: *A füredi Savanyúvíz – Rendi és polgári normák ütközése a 19. századi Balatonfüreden*, Korall 84 (2021), 24–54.

pótolhatók hazai környezetben. (Mindennek pedig gazdasági aspektusai is voltak: ahhoz a számos bedekker-kiadványban és hetvenkedő fürdőlevélben²⁸ felbukkanó társadalmi elváráshoz kapcsolódtak, hogy a tehetős magyarok lehetőleg ne külföldi üdülőhelyeken töltsék a fürdőszezont, hanem itthon költség a pénzt, serkentve a hazai gazdaságot.)²⁹ Mint Kósa László írja monográfiájában az 1911-es *Magyar fürdő-kalauz* javallatait idézve:

„Aachen helyett a Budapesti Császár, Lukács és Margit-szigeti fürdőt, az újvidéki jódos fürdőt, Trencsénteplicet, Pöstyént és Herkulesfürdőt ajánlja; Bad Gastein kiváltható a trencsényi Rajecfürdővel, Stubnyával, a szlavóniai Daruvárral, az Arad megyei Menyházával, Hall Csízzel vagy Báznával, Wiesbaden Herkulesfürdővel, Szovátával és az újvidéki jódos fürdővel, hogy csupán mutatóba ragadjunk ki néhány példát. Így lett azután [...] Rajec fürdőből »magyar Gastein«, az ország másik szélén, tőle mintegy ezer km-re fekvő Szejkéből viszont »székely Gastein«, az ugyancsak jelentéktelen Korondból »Erdély Gleichenbergje«, a gyönyörű fekvésű Koritnicából »magyar Marienbad«, az ungi Szobráncból »a máj- és gyomorbeteg magyar Karlsbadja«, Csíz a »magyar Hill«, Lipik a »magyar Ems« (Svájc), »Balatonfüred Magyarország Ostendéje« és ebbe a sorba tartozik az is, hogy a Balaton »a magyar tenger«. A gondolat nem magyar különlegesség, Rohics is kiérdemelte a »steierisches Karlsbad« megjelölést. Abbázia hangzatos neve »az Osztrák–Magyar Monarchia Riviérája« volt.”³⁰

A *magyar tenger* tehát igen komoly márkajelzés is volt (a szó mai értelmében); nem véletlen, hogy se szeri se száma azoknak a balatoni útikönyveknek és fürdőleírásoknak, amelyek előszeretettel alkalmazzák a kifejezést.³¹ Emellett Schleicher Vera kutatásaiból az is tudható, hogy a tengeri üdülés vágya konstruktív formát öltött a turizmusban érdekelt csoportok gondolkodásában is, hiszen a partmenti fürdőfejlesztési törekvéseknek egyik meghatározó mintája – némi lemaradással követve az nyugat-európai üdülőhelyek trendjeit –, éppen a tengeri fürdőzés volt.³² Még az az Eötvös Károly, aki közmondásosan ózdkodott mindenfajta fürdözéstől („nálunk csak a zsidó fürdik, meg a kácsa” – olvasható az *Utazás a Balaton körül* című híres munkájában),³³ ekképp utal a magyar tenger szókapcsolatra az *Osztrák–Magyar Monarchia irásiban és képben* című reprezentatív könyvsorozat általa írt Balaton-fejezetében:

„A magyar büszke e tavára s örömet nevezzi magyar tengernek. Oly ország, melynek tengerpartjai nincsenek, mely csak Fiuménál tud egy kis szögleten a tengerre kitekinteni, mely a tavaszi áradásoknál nagyobb színvizet nem ismer, szívesen játszadozik elméjében

²⁸ Lásd például: PATZEK Vilmos: *A tari cseviczéről*, Vasárnapi Ujság 1858. szeptember 26., 463–464.

²⁹ KÓSA: *I. m.*, 83–89.

³⁰ *Uo.*, 86.

³¹ Lásd: HORVÁTH Bálint: *A' füredi savanyúvíz 's Balaton-környéke*, Magyar-óvárrott, nyomtatta Czéh Sándor, 1848; SZERELMEY Miklós: *Balaton-albuma*, Mükönyomda, Pest, 1848; BALÁZS Sándor–HUSZÁR Imre–RÓZSAÁGI Antal (Szerk.): *Nayad. Fürdői album*, Lauffer és Storp, Pest, 1863; ORZOVECZKY Károly: *Balaton-Füred és gyógyhatása*, Lampel Róbert, Pest, 1863; JALSOVITS: *I. m.*; SZIKLAY János: *A Balaton és vidéke*, Révai, Budapest, 1890; BOLEMANN István: *A Balatonparti fürdők és üdülőhelyek leírása*, Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága, Budapest, 1900; SÁGI János: *A Balaton irásiban és képben*, Keszthelyi Hirlap, Keszthely, 1902; *A Balaton összes fürdő- és üdülőhelyének leírása*, kiad. Simalya V. Ferenc és Kardos Ignác, Kaposvár, 1907; ERDŐS József (Szerk.): *Magyar fürdő-kalauz – A Magyar Védő-egyesület hivatalos közlönye*, Engländer és Társa, Tata, 1911; *Balaton – A Balatoni Szövetség kalauza*, Németh József, Budapest, 1912; DÉRI Gyula: *A Balaton*, Hornyánszky Viktor, Budapest, 1913.

³² SCHLEICHER: *Kéjpart, lidősítés és velencei est...*, *I. m.*, 157–161. Lásd még: SCHLEICHER: *Kultúrfürdő...*, *I. m.*, 66–67.

³³ EÖTVÖS Károly: *Utazás a Balaton körül*, II. kötet, Révai, Budapest, 1900, 184. Eötvös bárminemű fürdéstől való idegenkedése közmondásos volt. Ezzel kapcsolatban egy jellemző adoma róla: DR. MOLNÁR Jenő: *Tréfál a Vajda: A törzsasztal mellől*, Mozgó könyvtár, Budapest, 16–19.

azzal a gondolattal, hogy neki is van állóvize, mely hasonlít a tengerhez, s melyen csónakok, vitorlások és gőzösök raja ringatódzik.”³⁴

Valamivel később pedig konkrétan utal a magyarországi fürdőkkultúra fent jellemzett diskurzusára:

„A Balaton meglehetősen képes pótolni a tenger vizének használatát. A Balaton vize maga is ásványvíz és sókban sokkal gazdagabb, mint Közép- és Dél-Európának bármely más tavi vize. Hullámverése a déli parton rendszeres és elég erős; a fürdőtelepeknek, kivált a déli parton, finom homokból álló, bársonyszerű, síma fenéke, valamint a víznek, ott, a hol sekélyes, igen magasra, gyakran 22–23 R. fokra emelkedő melege kivált nőknek és gyermekeknek, valamint súlyos betegségből üdülőknél általában csodálatos hatású gyógyszerül szolgál.”³⁵

Végül, a tó lecsapolásával kapcsolatos elképzeléseket és eshetőségeket mérlegelve a következőképp zárja írását:

„A legnagyobb s valóban igen nagy kár azonban az éghajlat megváltozása és a fürdőtelepek megszűnése által következne be. A fürdőtelepekbe fektetett tőke ma is már közel két millió. De a Balaton, mint már említettük, a nagyon közeli jövőben ama nagy rendeltetésének magaslatára jut, mely éghajlati s tengeri fürdői gyógyító erejének okos fölhasználásából áll. Több millióra megy évenként az az összeg, melyet a magyar társadalom fürdőző közönsége nyaranta külföldön költ. E milliókat ma a külföld társadalmá teszi zsebre a helyett; hogy az a mi társadalmunk javára szolgálna. A le nem csapolt, meg nem csonkított Balaton hivatása, hogy e milliók nagy részét itthon fogja s ezt még az idegen nemzetek fürdőző és szórakozó közönségének pénzével is szaporítsa.”³⁶

S e gondolat balatoni utazásának befejező részében, *A balatoni utazás végében* (1909) is feltűnik, ahol a szerző olyan irreálisan magas, évi félmillió vendégszámot vizionál a közeljövő Balatonjára, amelyet – mint Schleicher Vera megjegyzi – csak az 1960-as években tudott produkálni a térség.³⁷

A Balaton iránti országos szintű rajongás atipikus szereplője az a Mészöly Gyula, aki nem fővárosi értelmiségiként vett részt a fürdőfejlesztés propagálásában, mint oly sokan előtte és utána (a korábban említett Jókai Mór, majd később Endrődi Sándor, Óvári Ferenc, Sziklay János), hanem lokális perspektívából, enyingi szolgabíróként értelmezte a turizmus jelentőségét. *A magyar tenger és a társadalom* című előadásában, amely a „Siófok Balaton-Fürdő részvény-társaság” telepének megnyitási ünnepélyén hangzott el 1893. június 18-án, hitet tesz amellett, hogy az ország jövőjének záloga a kapitalista típusú fejlődésben áll („Az élet ott van, hol az ész, szorgalom honol, a tőke és a munka összeforr”), s ennek a fejlődésnek egyik mintapéldája az új siófoki fürdőtelep is, melynek révén „új élet született” a Balaton vidékén. Bevezetőjében a fenti példákhoz hasonlóan feltűnik a más európai üdülőhelyeket mintaként elgondoló logika, illetve az azokkal versenyre kelő Balaton képe:

³⁴ EÖTVÖS Károly: *A Balaton tava = Az Osztrák–Magyar Monarchia irásában és képen; Magyarország IV. kötete: Dunántúl*, Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1896, 577.

³⁵ *Uo.*, 588.

³⁶ *Uo.*, 600.

³⁷ „Jó magyaroknak, okos hazafinak nem szabad idegen népek tengerét, idegen országok fürdőit látogatni, s szegény országunk fölös pénzét ott tékozolni. Majd ha a Balaton partjának minden alkalmas része kényelmes nyaralókkal lesz behintve, s ötvenezer fürdővendég helyett félmillió jön oda üdülni nyaranként: törekvésünk végére akkor jutunk el.” EÖTVÖS Károly: *A balatoni utazás vége*, Révai, Budapest, 1909, 254–255. Vö. SCHLEICHER: *Kultúrfürdő...*, I. m., 81.

„Az elhanyagolt magyar tengerpart, valódi ékessége lett az országnak. Megnyilott az emberiség és a világforgalom számára.

A tudomány, a magas művészet, a földtekét egy újabb ékességgel díszítette fel, ide varázsolta azon bűbájt, melylyel Abbázia, Lido, Nizza, Ostende vagy más tengeri fürdők bírnak.

Pár év előtt még mocsáros helyen, díszes ligetek, villák épültek.”³⁸

A balatoni turisztikai térfoglalás jól ismert retorikáját tükrözi a szöveg, mely azon a feltevésen alapul, hogy a fürdőfejlesztésben érdekelt vállalkozók (s velük együtt a nyaralóközönség) voltaképp megtermékenyítői, felvirágoztatói a kihasználatlanul heverő kies vidéknek, s ezt az elképzelést Mészöly összekapcsolja a társadalmi egyenlőség megteremtésének igényével, illetve a haza jövőbeli boldogulásának célképzetével.³⁹ A beszéd témája igen hamar eloldódik a konkrét szituációtól, a siófoki telep megnyitásától és a balatoni fejlesztésektől, s Magyarország gazdasági, kulturális fejlettségének és kilátásainak taglalására tér át, követendő mintaként pedig a „szabad szellemű” munkásnépeket, „Anglia és Hollandia lakói”-t állítja a magyarok elé.⁴⁰ Túl azon, hogy maguknak a tengerifürdő típusú fejlesztéseknek is angliai üdülőhelyek voltak a legfőbb mintái,⁴¹ nem érdektelen, hogy Mészöly szavai épp Siófokon hangzottak el. A déli part legnépszerűbb fürdőhelye, amely vendégszámok tekintetében már a század végére maga mögött hagyta tradicionálisabb Balatonfüredet,⁴² a térség fejlődésében egyértelműen az innováció színtere volt, s szimbolikusan az is maradt a mai napig. Mészöly másfél évtizeddel későbbi, 1907-ben megjelent munkájában, *A Balatonkultusz és a kisemberek* című (kongresszusi előadást, mezőgazdasági- és iparfejlesztési értekezést és a Balaton-kultusz történetét tárgyaló írást éppúgy tartalmazó) könyvében voltaképp megismétli az 1893-as siófoki ünnepségen elhangzottakat, s tüzetes tervezetét adja a part menti települések üdvösnek gondolt kulturális-gazdasági átalakulásának.⁴³ Mészöly írásai a balatoni turizmusfejlődés egy olyan periódusában keletkeztek, melyben a part menti innovációk zömmel közösségi társulások megmozdulásai voltak, amelyek elemi igényként fogalmazták meg a folyamatokba való állami beavatkozást.⁴⁴ Ez a helyzet változik meg lényegileg 1920 után, új fejezetet nyitva a Balaton-térség kultúrtörténetében, hiszen ez az a periódus, amelyben a balatoni turizmus kérdése valóban nemzeti ügygé lesz; már állami beruházások és szabályozások is jelen vannak a fürdőélet kereteinek formálásában, s ekkoriban válik nyilvánvalóvá a part menti öslakosság és a nyaralónépeesség érdekellentéte is, melyet a résztvevők egynémelyike valóságos „kulturharcként” élt meg.⁴⁵

A századforduló és a trianoni katasztrófa közötti időszakra vonatkozóan fontos momentumként tekinthetünk az északi parton végighaladó vaspálya megépülésére, amely ugyan – hasonlóképp az 1861-es déli vasúthoz – nem közvetlenül gyakorolt hatást a part menti fürdőéletre, de lényegesen megkönnyítette, demokratizálta a felvidék reprezentatív településeihez (Almádi, Balatonfüred, Badacsony) való eljutást. Az *Élet* című hetilap

³⁸ MÉSZÖLY Gyula: *A magyar tenger és a társadalom*, Franklin Társulat, Budapest, 1893, 3.

³⁹ *Uo.*, 3–5.

⁴⁰ *Uo.*, 6–8.

⁴¹ Lásd: SCHLEICHER: *Kéjpart, lidósítás és velencei est...*, I. m.

⁴² KÓSA: I. m., 48.

⁴³ MÉSZÖLY Gyula: *A Balatonkultusz és a kisemberek*, Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1907.

⁴⁴ A Balaton-kultusz első jelentősebb intézményeinek – Balaton-egylet (1882), Balatoni Múzeum-egyesület (1897), Balatoni Szövetség (1904) –, valamint az egyes településeken alakult fürdőegyesületek munkáját ugyancsak ez az igény jellemezte. Ezek szerepét igyekezett átvenni később a 1916-ban alakult Balatoni Kormánybizottság, majd 1931-től a Balatoni Intéző Bizottság, de egyik sem vált a térség turizmusfejlesztésének csúciszervévé. Lásd: SCHLEICHER: *Kultúrfürdő...*, I. m., 85, 165–170.

⁴⁵ A nyaralóközönség és az öslakosság életvilágainak ütközésére Lukács Károly alkalmazta a „kulturharc” terminust 1931-ben. Lásd: SCHLEICHER: *Kultúrfürdő...*, I. m., 292–299.

tudósítója ekképp festi meg az utazó elé táruló látványt a még át nem adott északi vasútról 1909 májusában:

„Akarattánál pillantjuk meg a Balatont. Itt is, mint Aligánál a déli vasút vonalán utazók előtt, mint egy csalogató szirén mutatkozik be: először csak egy pillanatra fátyola csücskét lebbenti föl, hogy annál kíváncsibbá tegyen s annál jobban lepjen meg a 17 m. mély bevágásból kijutván végtelen nagyságával, fenségével. 50 m.-rel alattunk fodrozva futnak az agyagpartra a hullámredők s bágyadtan simulnak el, játékkal lekötve folyton a szemlélő figyelmét, míg amott a végtelenben a látóhatár ölelkezik a magyar tenger óriási palettájával, melyen tarka-barka színeket keverget kacskaringós vonalakban a nagy művész, a tavaszi természet. Nyolcvan kilométer hosszúságban reng előttünk a Balatontó tükre és ez a fenséges távolság nem fárasztja ki mégsem az embert, mert két oldalt húzódo zalai s somogyi part részletei bájosan tagozzák az egyöntetű panorámát; büszkén terpeszkedik a tihanyi félsziget előtérbe kérkedve nagyságával, szépségével, mely innen kiváltképen érvényesül, távolabb pedig Badacsonyhegy s a Fonyódi agyagdombok kukucsálnak elő.”⁴⁶

A *Budapesti Hirlap* szerzője pedig már az átadott vaspálya történeti jelentőségét, s az északi part (s legfőképp Füred) fejlődésére tett esetleges hatását mérlegeli, a déli vasútvonal példájából kiindulva ugyanazon év júliusában:

„Alig két évtized alatt a [déli] vasúti sín pár, a kultúra, a haladás, a polgárosultság dicső acélszimbóluma tündérkertté varázsolta az egész partot. Siófok *mondain* fürdőhely lett és a magyar Osztende nevével ékeskedik; a tihanyi fokkal szemben büszkén, modernül, úri diszkrécióval húzódik meg Földvár; Lelle, Fonyód, Boglár fölvirágoztak és a nemzeti vagyonosodás jelentős tényezőivé lettek, és még a kisebbek, Zamárdi, Világos, Szárszó, Berény, Szántód és megannyi más is, vidám, kedves és minden ízében magyar fürdői élet tanyáivá alakultak át.

S míg a bársonyos fővennyel, tengeri mozgalmasságu hullámmásával vonzó somogyi part gyarapodott, a zalai rész megmaradt szomorú szegénységében, vagy ősi kezdetlegességében. A gyönyörű Füred alig változott azóta, hogy az ötvenes években az Anna-bálon Józsa Gyuri mulattatta pajkos csinyjeivel a dámákat és urakat. A derék bencések óvatos gazdálkodással és kitartó konzervatívizmussal óvták meg a villamosvilágítás, a csatornázás, a vízvezeték modern veszedelmeitől. Szerettük ezt a helyet és körülményes volt bár utunk a vasúttól a hajóig Siófokon és magán a Baross-on, különösen, ha a tó szeszélyeskedett, évről-évre mégis csak fölkerestük. De éreztük elmaradottságát. Most a vasút és a haladás sebes tempója, a mely együtt jár a vasúttal, bizonyára magával ragadja forgatagába Füredet és méltó versenytársává teszi akármely világfürdőnek. Hatalmas platánsorát, szépen, gondozott parkját, pompás kis erdejét a nagyvendéglő mögött, ezrével fogják látogatni a pénzes emberek és szépséges asszonyok.”⁴⁷

A két egymást követő idézet jól mutatja, mekkora reményeket fűztek (nem alaptalanul) a balatoni fürdőélet és a tó egész partszakaszára kiterjeszkedő nyaralóturizmus elkötelezett hívei, illetve (különösen az utóbbi, Siófok és Füred összevetése kapcsán) az egyes fürdőhelyek közötti versengést is láttatni engedi a nyilvános diskurzus szintjén. Emellett pedig – a tengerképzet felidézésével, aktualizálásával – azt is tükrözik, hogy a század első két évtizedében a korábbi évek tendenciái folytatódtak a *magyar tenger* szókapcsolat társadalmi használatában.⁴⁸

⁴⁶ VIGYÁZÓ János: *Az új balatoni vasút*, Élet 1909. május 9., 606.

⁴⁷ [Szerző Nélkül]: *A balatoni vasút (Budapest, júl. 7.)*, Budapesti Hirlap 1909. július 8., 4. Kiemelés az eredetiben.

⁴⁸ Érdekes jelensége a balatoni fürdőkultúra formálódásának, ahogy a *fürdő / fürdőzés* kifejezések szerepét a legkorábban a századfordulón megjelent *strand / strandolás* fogalmi váltották fel fokozatosan a 20. század során,

A fogalom jelentéskomplexumára és használatára a legutóbbi (máig ható) gyökeres hatást egyértelműen a régi Magyarország jelentős földrajzi területeinek szomszédos államokhoz csatolása okozta a trianoni békeszerződés következtében, amely jelentős kulturális-gazdasági-társadalmi változásokat hozván, a Balaton szerepét is megnövelte a hazai üdülőturizmus koordinátarendszerében.⁴⁹ Mindez pedig a *magyar tenger* szókapcsolat társadalmi használatán is tükröződött. Az 1925-ben kiadott *Baltoni kalauz* József főherceg által írt előszava igen nyilvánvalóan mutatja azt a retorikát, amely a Balatonról való beszédet az elkövetkező évtizedekben uralta:

„MAGYAR TENGER! Ez a szó meg kell, hogy mondjon *nekünk magyaroknak mindent!*
– Az átkos Trianon elvette szépséges Tátránkat, Kárpátjaink lelket andalító, testet gyógyító fenyveseit, az Adria napsütötte partját... és szuronyerdőkkel elzárja mindazt, ami becses és kedves vala nekünk. Gyógyfürdőink idegen kézen. Hova menjünk üdülést, pihenést keresni? Tán idegenbe? hogy kivigyük azt a kevés pénzt is, mely kizsaroltatásunk után még idebenn megmaradt? Hazafias ez?

E kérdésnél fölragyog előttem a Magyar Tenger tüneményes szépségeivel, bíborban pompázó tündéri estéivel, viharban tajtékzó fölségében, minden pillanatban változó, szebbnél szebb színezeteivel, kedves környékével, üde, zöld bársonnyal bevont, évezredekkel ezelőtt kialudt tűzhányóival és szőlőlugasok [!] koronázta bazaltbérceivel, melyekről sok száz esztendő regéinek ködében omladozó várromok, nagy idők aggastyánjai néznek a távol homályába.

A Balaton, mely megmaradt a magyarnak, melyet ápolni és fölvirágoztatni *kötelességünk és érdekünk.*”⁵⁰

A felfokozott érzelmi (és politikai) szituációban keletkezett szöveg egyszerre definiálás és célkijelölés: a (nagybetűvel írt) *Magyar Tenger* minden magyar számára ugyanazt kell, hogy jelentse, az ország egyetlen valódi nemzeti kincsét, mentsvárát, a magyarok egyetlen igazi tengerpartját, melyet védeni, ápolni, szeretni kell, s mely ebben a formájában a kizsigerelt, körbezárt, magára hagyott nemzet tragikus szimbóluma is. E helyütt nincs mód kinyitni a gondolatmenetet a Trianon emlékezetével kapcsolatos kutatásokra is kitekintve, az azonban biztos, hogy ez a jelentéskonstrukció, s a tóhoz fűződő effajta érzelmi kapcsolat most is erőteljesen él a *magyar tenger* kifejezés értelmezésében. Schleicher Vera megjegyzi ugyan, a múlt század negyvenes éveitől, a kommunista hatalomátvétel és a későbbi állami turisztikai beruházások nyomán kialakult egyfajta „nép tava” képzet a Balaton kapcsán,⁵¹ s mindez bizonyosan demokratikusabbá tette a továbbra is használatos alakzatot – a *magyar tenger* szókapcsolat e nagyon is konkrét, leszűkítő értelme ettől függetlenül is hosszú időre rögzült.

Persze, ha kissé rezignáltan, ironikusan tekintünk a kifejezés regényes alakulástörténetére, megjegyezhetjük magunkban, hogy a rendszerváltozás utáni magyar társadalomban némileg a *magyar tenger* szubsztitúciós, helyettesítő értelme is aktualizálódott a hazai életkörülmények ismeretében. Hiszen manapság – a beláthatatlanul kitágult utazási

a társadalmi nyelvhasználat szintjén is követve a tradicionális fürdőélet átalakulását, leegyszerűsödését. Mint Schleicher Vera kifejti legújabb tanulmányában, ma a *strandolás* szó használata egyeduralkodó a tóparti/tengeri üdülésről szóló diskurzusban (a Balaton kontextusában is), ugyanakkor – hiába veszített exkluzivitásából a tavi fürdözést tengerparti nyaralásként tálaló reklámtevékenység – a *magyar tenger* szókapcsolat aktualizálhatóságát, úgy tűnik, ez a nyelvhasználati változás sem árnyékolta be. Lásd: SCHLEICHER Vera: *Odi profanum vulgus – A baltoni strand*, Korall 84 (2021), 5–23.

⁴⁹ „A Trianonban meghúzott határokkal az ország 224 fürdőhelyéből mindössze 63 maradt, a 30 gyógyhelyből pedig csupán 2, s ez a veszteség természetszerűleg irányította a figyelmet a Balatonra egyrészt mint turisztikai célpontra, másrészt mint »egyetlen megmaradt nemzeti kincsünkre«”. SCHLEICHER: *Kultúrfürdő...*, I. m., 84. Kiemelés az eredetiben.

⁵⁰ JÓZSEF Főherceg: *Előszó* = DR. BÁRÓ WCLASSICS Tibor (Szerk.): *Baltoni Kalauz*, Baltoni Társaság, Budapest, 1925, 3.

⁵¹ SCHLEICHER: *Kultúrfürdő...*, I. m., 98–103.

lehetőségek és a szűkös jövedelmi viszonyok paradox aszimmetriájában – minden bizonnyal nem egy középosztálybeli család vagy magányos utazó gondolja azt a „magyar tengerről” szóló reklámokat, turisztikai ajánlatokat olvasgatva, hogy ez a tenger bizonyos értelemben valaminek a helyettesítője: a görög, az olasz, a horvát vagy bármely tengerparté, ahová idén sem mehetünk el, és lehet, hogy soha nem is fogunk eljutni.